

FILOSOFIA TEHNICII ÎN OPERA FILOSOFICĂ A LUI NIKOLAI BERDEAEV

Constantin LOZOVANU, *Ecaterina LOZOVANU*

Universitatea Tehnică din Moldova

The article presents an analysis of the philosophy of Nikolai Berdeev and notably the influence of technology on the general problem of human life. After the Russian philosopher, the era of civilization began with the victorious entry of cars in human life. Between man and nature lies the artificial field of technique. The technique civilization destroyed the humanistic representation of man. The human soul cannot sustain the speed required from contemporary civilization. Even if he harshly criticized technocratic civilization, he promoted an optimistic view of the future. To correct the situation, consider Berdeev, one must recognize the superior power of the Christian God.

Nikolai Berdeev (1874-1948) este unul dintre cei mai expresivi și influenți gânditori creștini ruși din așa-numita perioadă din Rusia Secolul de argint. Viața și activitatea lui Berdeev aparțin unui destin cu valoare de simbol. Parcurgând învolburata răscruce a istoriei, marcată de prăbușirea Rusiei țariste pravoslavnice și instaurarea regimului bolșevic ateu, Nikolai Berdeev – profet al unei antropologii creștine – este obligat, ca „adversar ideologic al comunismului”, să ia în 1922 calea exilului. În străinătate (Germania, Franța) Berdeev s-a făcut cunoscut și a căpătat o reputație considerabilă datorită „gândurilor rusești”, expuse și promovate în diferite lucrări. Însă principalul „gând rusec” constă, în opinia filosofului rus, în înțelegerea creștinismului ca religie a *Divino-umanității*, care a și determinat specificul antropologiei filosofico-religioase rusești.

Pe parcursul activității sale, Nikolai Berdeev a fost preocupat și de unele probleme filosofice, generate de influența tehnicii asupra vieții contemporane. El a întocmit o expunere succintă a ideilor cu privire la problemele menționate într-un voluminos eseu, intitulat *Omul și mașina*, publicat în revista *Calea*, în anul 1933. Însă, în lucrarea timpurie *Soarta Rusiei* (1918), iar ulterior și în lucrarea *Sensul istoriei*, publicată pentru prima dată în anul 1923, Berdeev a expus un șir de raționamente subtile cu privire la tehnică; tot domeniului tehnic este consacrat și unul dintre capitolele din ultima sa lucrare voluminoasă, editată post-mortem – *Împărăția spiritului și împărăția Cezarului* (1949). Poate fi menționat și articolul *L'homme dans la civilisation technique* (*Omul și civilizația tehnicistă*, 1948), publicat de N.Berdeev în ultimul an de viață, originalul rusec al căruia, după cât se pare, niciodată nu a fost publicat.

Eseul menționat, care este principala, nu însă și unica sursă a prezentei relatări despre filosofia tehnicii a gânditorului rus, începe cu următoarele afirmații: „Nu va fi o exagerare dacă se va spune că întrebarea cu privire la tehnică a devenit o întrebare despre soarta omenirii și soarta culturii. În secolul cu puțină credință, în secolul slăbirii nu numai a vechii credințe religioase, dar și a credinței umaniste din secolul al XIX-lea, unica credință puternică a omului civilizat contemporan rămâne credința în tehnică, în vigoarea și dezvoltarea ei veșnică” [1, p.3].

Se poate afirma că acest eseu definește o temă cu caracter escatologic referitor discuția influenței tehnicii asupra vieții. Pentru Berdeev aceasta este o temă centrală care se rezumă la problema despre importanța civilizației tehnice pentru viitorul oamenilor în perspectivă globală.

Problema cu privire la raportul dintre om și mașină a preocupat conștiința omului cu mult timp înainte de Berdeev. Trăsătura caracteristică a diferitor manifestări de îngrijorare referitor la *raportul dintre om și mașină* – indiferent de forma de exprimare – era neatenția sau neglijarea față de al doilea raport problematic. Acesta este *raportul dintre om și natură*, care poate fi considerat drept bază a celui dintâi raport. Meritul lui Berdeev constă în înțelegerea clară a faptului că influența problematică a tehnicii asupra vieții este înrădăcinată în atitudinea schimbătoare a omului față de lumea înconjurătoare. În lucrarea *Sensul istoriei* el scria: „La baza procesului istoric stă atitudinea spiritului omenesc față de natură și soarta spiritului omenesc în aceste interacțiuni cu natura” [2, p.178]. Problematizarea acestei atitudini este legată, în viziunea sa, de „întortochearea” specifică în cadrul procesului istoric, pe care unii filosofi o descriu ca trecere de la starea de cultură la starea de civilizație. „Trecerea culturii în civilizație, – scria tot acolo Berdeev, – este legată de schimbarea radicală a atitudinii omului față de natură” [2, p.259].

În evoluția istorică a atitudinii omului față de natură, Berdeev evidențiază câteva etape principale. În viziunea gânditorului rus, oamenii preistorici, „primitivi” din epoca culesului și a vânatului se aflau în stă-

pânirea mediului înconjurător natural. Ei obțineau profit de la natură și încercau să se apere de pericolele ce proveneau tot mediul înconjurător. Totodată, ei nu întreprindeau încercări organizate de a schimba starea existentă a lucrurilor.

Trecerea de la preistorie la istorie are loc atunci, când oamenii au început să trăiască în așezări permanente, să îmblânzească animale și să prelucreze pământul. Această trecere corespunde, aproximativ, perioadei de apariție a tehnicii în sensul inițial grecesc al acestui cuvânt, prin care se subînțelegea arta confecționării și folosirii uneltelor. Datorită însușirii diferitelor tehnici, omul se desprinde de natură și devine ființă culturală. Tehnica, astfel, stă la temelia culturii însăși. În esul *Omul și mașina* Berdeaev scria: „Noi stăm în fața unui paradox principal: fără tehnică este imposibilă cultura, de ea este legată însăși apariția culturii” [1, p.6]. Totuși, omul culturii rămâne legat organic de natură, deoarece „în cultură întotdeauna sunt două elemente – elementul tehnic și elementul natural-organic” [Ibidem].

Natura – este macrocosm, iar omul – „miniatura” lui, microcosm. Această reprezentare unitar-organică despre natură/om a avut o largă reflectare în teologia creștină medievală. Conform *Bibliei*, omul, deși aparține ordinii naturale, a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu și chemat „să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!” (Facerea 1, 26). Anume această moștenire include în sine germenul reprezentărilor despre om ca creatură care se înalță deasupra naturii și este împuternicită să folosească darurile și bogățiile acesteia în scopuri personale. În concepția despre lume în filosofia greacă antică o atare idee nu exista: ordinea naturală era văzută ca ceva ideal sau ca normă, după care omul urma să-și conformeze năzuințele atât în plan individual, cât și social. Neglijarea acestei norme era percepută ca *hubris* (obraznicie), nerespectare a echilibrului ordinii cosmice; iar restabilirea echilibrului de către forțele naturii – ca *nemesis* (răsplată). Trebuie să menționăm că în reflecțiile sale despre trecutul istoric al omenirii Berdeaev se concentrează, în mod unilateral, numai asupra tradiției creștine, trecând cu vederea rădăcinile elenice sau greco-romane ale civilizației noastre. Totodată, lui îi aparține meritul evidențierii acelei semnificații, pe care moștenirea medievală o posedă pentru criza actuală a civilizației.

Următoarea schimbare esențială în atitudinea omului față de natură a avut loc în epoca Renașterii europene. Tabloul ierarhic al lumii, creat de creștinismul medieval, s-a destrămat; ordinea lucrurilor a început să fie cercetată și evaluată prin prisma personalității umane, care ocupă un loc central în lume. Conform renumitei maxime a lui Jacob Burckhardt, Renașterea a însemnat descoperirea omului și a naturii. Însă, caracterizând această epocă, trebuie să avem în vedere faptul că este vorba nu despre renașterea idealurilor antice, ci despre o nouă viziune atât asupra omului, cât și asupra naturii.

În epoca Renașterii s-a răspândit reprezentarea conform căreia desfășurarea liberă a instinctelor naturale ale omului, neîngrădită de restricțiile religioase transcendente, trebuia să ducă la desăvârșirea morală a omenirii și la instituirea *regnum hominis* – a împărăției oamenilor liberi și egali. Această înțelegere optimistă, ulterior întărită considerabil de umanismul progresist din epoca Iluminismului, pe parcursul a câteva secole a arătat europenilor calea spre societatea rațională și secularizată.

Concomitent cu apariția reprezentării umaniste despre om, a avut loc și transformarea imaginii despre natură. Concepția despre natură ca organism a cedat locul reprezentării despre ea ca *artefact*. Prototipul artefactului este mașina; iar prototipul mașinii pentru omul din epoca Evului mediu târziu era ceasornicul. Astfel, noua înțelegere a naturii s-a modelat în baza imaginilor despre organizarea și confecționarea mecanismului de ceasornic. Creatorul marelui mecanism de ceasornic al naturii era, desigur, nu omul, ci Dumnezeu. Însă, după ce acest dispozitiv a fost creat și pus în funcțiune de Dumnezeu, el a început să activeze în conformitate cu legile neschimbătoare ale naturii; și cu toate că aceste legi au fost stabilite de către Dumnezeu, omul a fost în stare să le descopere și să le folosească pentru a prezice mersul natural al evenimentelor. Cu timpul, reprezentarea despre Dumnezeu-creatorul și cârmuitorul Universului a început a se diminua până la nivelul de simplă metaforă, analogie cu omul-creator și utilizator de mașini.

Pentru omul, care treptat se eliberează de precedentele legături organice cu natura, a început o epocă nouă, în care el încă nu este ademenit mrejele mecanizării subjugatoare. Aceasta, în viziunea lui Berdeaev, reprezintă o „perioadă de tranziție ... cu un conținut al istoriei bogat”, care „este percepută ca cea mai liberă manifestare a puterilor creatoare jucăușe ale omului” [2, p.180]. În „Anexă” la *Sensul istoriei* Berdeaev scria: „Era civilizației s-a început cu intrarea victorioasă a mașinilor în viața omenească. Viața încetează a fi organică, ea pierde legătura cu ritmul naturii. Între om și natură se situează domeniul artificial al uneltelor, cu care omul încearcă să-și supună sie natura” [2, p.259]. În epoca dată, noțiunea de „organism” cedează locul noțiunii de „organizare”. Deosebirea dintre acești termeni, în viziunea lui Berdeaev, constă în aceea că

„organismul se naște din viața naturală cosmică și el singur naște. Proprietatea nașterii este proprietate a organismului. Organizarea, însă nu se naște deloc și nu naște. Ea este produsă de activismul omului, ea este creată” [1, p.8]. Așadar, „dominația tehnicii și a mașinii este înainte de toate trecerea de la viața organică la viața organizată, de la vegetație la constructivitate” [1, p.10].

Termenul „organism” este o noțiune biologică. Iar conceptul de „organizare” este mai adecvat în context social. Ideea că „organizările” sunt construcții, stabilește legătura între mașinării, și mecanismul – materialist al naturii, care a devenit o trăsătură caracteristică a fizicii după Renaștere. Aceasta îi permite lui Berdeaev să schimbe locul accentului de pe noțiunea de „organism” pe cea de „organizare”, cu trecerea de la viziunea de inspirație biologică asupra lumii la cea fizicistă. „Noi nu trăim în secolul științelor biologice, – menționează el, – noi trăim în secolul științelor fizice, în secolul lui Einstein, și nu în secolul lui Darwin” [Ibidem].

„Dominația tehnicii și mașinii deschide o treaptă nouă a realității”, – afirmă Berdeaev [1, p.13]. Însă întrebarea despre felul cum anume trebuie înțeleasă această „treaptă nouă”, rămâne neclară în textele sale. Este evident, că Berdeaev ca gânditor, nu se distinge prin claritate. Dimpotrivă, manierei sale de expunere îi sunt caracteristice neclaritățile și repetările plictisitoare, iar vigoarea gândirii lui Berdeaev – constă nu în argumentările sale, ci în intuiție.

Conform lui Berdeaev, „realitatea nouă”, întruchiparea căreia este mașina, prin esența sa se deosebește „și de realitatea nonorganică naturală, și de realitatea organică naturală” [3, p.248]. „Mașina într-adevăr nu este nici corp nonorganic, nici corp organic” – afirmă el [1, p.15]. „Alături de corpurile non-organice și organice, – menționează gânditorul rus, – vedem ivindu-se corpuri organizate care au împrumutat materia lor nu de la natură, ci de la lumea istoriei și a civilizației ... Mecanizarea este o tranziție de la existența organică, animală, vegetativă, la viața organizată ...” [4, p.64].

Această realitate nouă se caracterizează, înainte de toate, înaintarea aptitudinii omului spre schimbare și, prin urmare, are loc îmbunătățirea condițiilor exterioare a existenței sale. Datorită tehnicii, scria Berdeaev, omul devine „cosmiurg” [1, p.25], iar activitatea lui – ca „ziua a opta a creației” [1, p.30], continuând cele șapte zile, în care, conform tradiției biblice, a fost creată lumea.

Omul-cosmiurg a reușit să depășească multe dintre acele restricții impuse de spațiu și timp activității omului în „vechiul” Univers. Drept exemplu al unei asemenea „depășiri”, Berdeaev evidențiază cinematograful. Tehnica cinematografului, neavând nimic comun cu teatrul, pune la dispoziția spectatorului o imagine atotcuprinzătoare și sincronizată a lumii cu peisajele ei, orașe și oceane, scene de război și calamități naturale. „Cinematograful pune stăpânire pe spațiile, – scrie gânditorul rus, – care nu era în stare să le cuprindă teatrul, – oceanele, pustiiurile, munții, după cum pune stăpânire și pe timp, – aici se întredeschide o realitate nouă” [1, p.14]. Astfel, cinematograful inspiră oamenilor senzația conviețuirii într-un imens „stat global”.

Cu trecerea timpului, această „splendidă lume nouă” a omului-cosmiurg a început să capete o înfățișare tot mai suspectă și chiar înfricoșătoare. Noua realitate marchează atât omul, cât și lumea înconjurătoare. După cum menționa Berdeaev, deja în *Sensul istoriei*, „în perioada nouă începe a se clătina și imaginea naturii, și imaginea omului” [2, p.191].

Modalitatea de reacționare a naturii la schimbările produse de tehnosistem a devenit, în zilele noastre, vizibilă fiecărui om. Această reacție constă în fenomenul numit criză ecologică. În timpul vieții lui Berdeaev, criza ecologică încă nu atinsese dimensiuni, care l-ar pune pe om în gardă. Este interesant faptul că Berdeaev, în general, a atras atenția asupra acestui fenomen. Drept exemplu el aduce poluarea atmosferei: „Omul nicidecum încă nu s-a acomodat cu acea nouă realitate, care se desfășoară prin intermediul tehnicii și mașinii, el nu știe, va fi oare în stare să respire în noua atmosferă electricizată și radioactivă” [1, p.12]. Și mai departe: „Noi nicidecum încă nu știm, pe cât de distrugătoare pentru om este acea atmosferă, care se datorează descoperirilor și invențiilor lui personale. Unii medici spun că această atmosferă este periculoasă și nocivă” [Ibidem]. Berdeaev, de asemenea, a atras atenția asupra potențialului distrugător al tehnicii militare care permanent se modernizează. În această ordine de idei, el menționa că „inventivitatea omului în armele de distrugere depășește cu mult inventivitatea în tehnica medicinală, leucitoare” [1, p.12], și, de asemenea, că „o mână de oameni, deținătoare a secretului invențiilor tehnice, va putea în mod tiranic să mențină în stăpânire întreaga omenire” [1, p.24]. Gânditorul rus a trăit până în timpul creării bombei atomice și era îngrijorat de catastrofa nemaipomenită, care amenința omenirea. „Cercetările cu privire la descompunerea atomului au o importanță colosală, – scria el în ultima sa lucrare. – Ele au dus la descoperirea bombei atomice, care amenință cu catastrofe nemaipomenite” [3, p.247].

Lui Berdeaev îi aparțin observații interesante cu privire la modul cum civilizația tehnicistă a distrus reprezentarea umanistă despre om. Un aspect al acestei distrugerii constă în faptul că tehnica, învingând timpul, îi impune pe oameni să accelereze ritmul vieții lor personale. Omului nu-i mai rămâne timp pentru a se opri în prezent, să-și rețină privirea asupra clipei și să se gândească, încotro se mișcă. Cum menționa Berdeaev, cu tentă paradoxală, „*omul nu are timp pentru veșnicie*” [1, p.27]. „*Fiecare clipă trebuie cât mai repede să se schimbe cu următoarea clipă, și toate clipele rămân în cursul timpului și de aceea dispar*” [Ibidem]. Aceeași idee este expusă și în ultima sa lucrare: „*Are loc accelerarea înspăimântătoare a timpului, rapiditate, după care omul nu se poate lua. Nici o clipă nu are valoare în sine, ea este doar mijloc pentru următoarea clipă*” [3, p.249]. Ca urmare la aceasta, omul pierde orientarea în lumea sa vitală. „*Sufletul omenească nu poate suporta acea viteză, – consideră gânditorul rus, – pe care o cere de la el civilizația contemporană. Această cerință are tendința de a-l transforma pe om în mașină. Procesul acesta este foarte dureros*” [1, p.28].

Efectele derutante ale ritmului accelerat de viață se simt nu numai la nivelul subiectiv-personal. Ele, de asemenea, își găsesc o manifestare obiectivă în unele trăsături caracteristice ale vieții și culturii contemporane. Una dintre aceste manifestări este *fragmentarea* sporită a tabloului lumii, creat de știință și cu care omul obișnuit ia cunoștință în procesul educației. O altă trăsătură caracteristică este *specializarea* sporită, căreia îi sunt necesare deprinderile, pe care omul trebuie să le însușească, pentru a se integra în mod profesional în societate. Paralel cu faptul că fragmentarea sporită duce la pierderea clarității reprezentării omenești despre lume, este și ideea că specializarea sporită duce la degradarea și destrămarea integrității personalității omenești. Pierderea de către om a orientării în lume și a independenței personalității se regăsesc în ceea ce Berdeaev numește „*dezumanizarea omului*” [1, p.31].

Înțelegerea naturii omului, moștenită de la tradiția greco-romană, și de la cea iudeo-creștină, care și-a atins desăvârșirea în forma umanismului din epoca Renașterii și Iluminismului, nu rezistă la presiunea cu care influențează asupra ei civilizația de tip nou. „*Umanismul european – scria Berdeaev, – credea în temeliile veșnice ale naturii omenești. Această credință el a primit-o de la lumea greco-romană. Creștinismul crede că omul este creatura lui Dumnezeu... Ambele credințe consolidau omul european... În prezent credința aceasta s-a clătinat. Lumea nu numai că se dezcreștinează, ci se dezumanizează. În aceasta stă toată gravitatea întrebării, în fața căreia ne pune puterea monstruoasă a tehnicii*” [1, p.31]. Mai mult chiar: „*Omenirea a devenit sclava propriilor ei invenții și epoca noastră este în mod esențial plasată sub semnul tehnicii, care este ultima și cea mai mare iubire a omului; într-adevăr, el crede încă în miracolele științei și ale industriei, atunci când nu mai crede în nimic altceva. Dezumanizarea este deci, înainte de toate, mecanizarea, aservirea față de tehnică, transformarea omului într-o mașină. Puterea mecanicii descompune imaginea integrală a ființei umane...*” [4, p.63].

Așadar, „denaturalizarea” naturii, care se manifestă prin criza ecologică, se realizează în paralel cu „dezumanizarea” omului în realitatea spirituală pe care o creează tehnosistemul. Acest dublu proces imprimă o nuanță funesto-apocaliptică reprezentărilor despre viitor.

În viziunea gânditorului rus, tabloul fragmentat al Universului este produsul raționalismului, care este caracteristic culturii apusene. Lumea care ne înconjoară, pierzând aspectul unitar, capătă trăsături tot mai absurde. Dispare senzația înțelegerii vieții. Raționalitatea noastră se dovedește a fi doar fața opusă a noului tip de iraționalitate. „*Pentru epoca noastră este caracteristică fuziunea iraționalului cu raționalul, – scria Berdeaev. – Aceasta poate să pară contradictorie, însă în realitate ea este înțeleasă. Are loc erupția forțelor iraționale, și omul se îneacă în haosul apărut. El face efortul de a scăpa prin raționalizare. Însă raționalizarea este doar fața opusă a iraționalului. Situația omului în lume devine absurdă, lipsită de sens*” [3, p.251].

Astfel, în interiorul omului umanist activau forțe iraționale, cărora le era dat să eclipseze visurile mari despre progresul pământesc al speciei omenești. Prioritatea în dezvăluirea și evaluarea dimensiunilor acestor forțe iraționale constituie meritul etern al lui F.M. Dostoievski, pe care Berdeaev îl considera întemeietorul viziunii asupra locului omului în Univers. Iar această viziune ia locul atât a celei medievale, cât și a celei renaștentiste.

Lui Berdeaev îi erau absolut străine „visurile romantice” despre posibilitatea întoarcerii oamenilor la modul de viață, care a dominat până la epocile industrială și tehnologică. „*...Negarea romantică a tehnicii este neputincioasă și reacționară*” – scria el [3, p.251]. Datorită tehnicii, omul a fost în stare să iasă din stadiul preistoric și să devină o ființă culturală, creatorul (subiectul) propriei sale istorii. Visul despre „întoarcerea în

natură” este iluzia despre întoarcerea în raiul creat inițial, care niciodată nu a existat pe Pământ și care este creatura nostalgiei romantice utopiste despre viață liberă de griji și suferințe.

Așadar, posibilitatea salvării omenirii constă nu în renunțarea la tehnică și la dezvoltarea tehnicistă. Omul poate să se salveze, doar învățându-se să mănuiască tehnica, să dirijeze tehnosistemul și astfel să neutralizeze acțiunea sa distrugătoare asupra naturii și spiritului omenesc. „*Epoca stăpânirii nemaipomenite a tehnicii asupra sufletului omenesc se va termina, – considera Berdeaev, – însă se va termina nu cu negarea tehnicii, ci supunerii ei spiritului*” [1, p.22]. Astfel, convingerea fermă a gânditorului era: „*Trebuie nu de negat tehnica, ci de a o supune spiritului... dezvoltarea spiritualității în om înseamnă nu repulsie de la natură și tehnică, ci posesiunea lor*” [3, p. 252].

Dar este posibil așa ceva? Și dacă da, atunci în ce mod?

Deși critica cu asprime realitatea contemporană lui, Berdeaev promova o viziune optimistă asupra viitorului. La aceasta contribuia modul în care el vedea soluția pentru întrebarea a doua. Pentru a corecta situația, considera Berdeaev, omul trebuie să recunoască forța care este mai superioară decât rațiunea sa înclinată spre inovații. El trebuie să înțeleagă că numai supunerea față de această putere superioară îi va permite să dezvolte în deplină măsură părțile puternice și să conștientizeze limitele propriei naturi omenești. O asemenea vigoare superioară, conform viziunii lui Berdeaev, este Dumnezeu creștin.

Însă creștinismul lui Berdeaev este antropocentric. La el, locul central îl ocupă nu imaginea transcendentă a lui Dumnezeu, ci personalitatea omenească. Prin aceasta Berdeaev promovează în filosofia sa religioasă principiul *Divino-umanității* și este, în acest sens, adeptul fidel al lui Dostoievski. Creștinismul lor nu se încadrează nici în creștinismul patristic, nici în cel scolastic din Evul mediu (după cum nu se încadrează) și nici în una dintre formele lui mai târzii (fie creștinism ortodox, catolicism sau protestantism), în care s-a ramificat creștinismul, pierzându-și unitatea. Creștinismul lui Dostoievski și Berdeaev, care ar fi trebuit să ajute omenirii să depășească criza de astăzi, de la sine devine creștinism transformat.

Referințe:

1. Бердяев Н.А. Человек и машина // Путь. Май 1933.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории. - Париж: YMCA-Press, 1969.
3. Бердяев Н.А. Царство духа и царство Кесаря // Судьба России. - Москва, 1990.
4. Nikolai Berdiaev. Destinul omului în lumea actuală. - Chișinău, 1993.

Prezentat la 15.03.2010